

دوره ۲۵، شماره ۱، بهار ۱۳۹۷

صفحه ۷۰-۵۷

نقش فضا و کالبد در تحقق شهر خلاق ایرانی - اسلامی

نورالدین عظیمی* - دانشیار گروه شهرسازی، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه گیلان، رشت، ایران
سهیلا رضایی آدریانی - دانشجوی کارشناسی ارشد شهرسازی - برنامه‌ریزی شهری، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه گیلان، رشت، ایران
حسن احمدی - استادیار گروه شهرسازی، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه گیلان، رشت، ایران

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۰۲/۰۷

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۱۰/۰۴

چکیده

شهر خلاق مرکز نوآوری، فناوری و تبدیل ایده به ثروت است. شهر خلاق مفهومی عمیق با دامنه تأثیرگذاری بالا و بر کلیه جنبه‌ها و ابعاد شهری تأثیرگذار است و از آن‌ها تأثیر می‌پذیرد. یکی از ابعاد تأثیرپذیر، بعد محیطی و مکانی شهر است، بدین معنا که ساختار کالبدی شهر بایستی طوری باشد که جاذب افراد و تسهیل‌کننده شرایط زندگی آنان باشد. در این صورت شهر محیطی مطلوب برای زندگی طبقه خلاق خواهد شد. برای سنجش میزان خلاقیت شهرها، شاخص‌های مختلفی ارائه شده است که در تمامی آن‌ها به کالبد و محیط شهری از یک سو و شرایط اجتماعی، فرهنگی جامعه از سوی دیگر تأکید شده است. هدف این پژوهش شناسایی نقش کالبد و فضا در شکل‌گیری شهر خلاق ایرانی - اسلامی می‌باشد. برای این منظور با بهره‌گیری از دیدگاه‌های طلاب و اساتید علوم دینی به شناسایی آن دسته از عوامل کالبدی - فضایی که می‌تواند زمینه تحقق شهر خلاق ایرانی - اسلامی را در شهرهای ما فراهم کند، پرداخته‌ایم. این تحقیق مبتنی بر ۲۳۰ پرسشنامه پنج گزینه‌ای لیکرت و مصاحبه عمیق می‌باشد که توسط طلاب علوم دینی در حوزه علمیه اصفهان تکمیل شده است. داده‌های به دست آمده با بهره‌گیری از تحلیل عاملی تأییدی و تحلیل محتوا در چهار دسته حقوق شهروندی زنان، گردشگری و ارتباطات، توسعه مراکز جدید، حمل و نقل و ترافیک مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است. نتایج نشان داد که (۱) کالبد و محیط شهر خلاق می‌تواند حافظ حقوق بانوان و مناسب حضور آنان در محیط شهر باشد؛ (۲) استقرار مراکز تفریحی و گردشگری متنوع و همراه با بهره‌گیری از فرصت‌ها و پتانسیل‌های تاریخی سبب تقویت صنعت گردشگری و جذب طبقه خلاق می‌شود؛ (۳) توسعه و پراکنش مناسب مراکز علمی پژوهشی نقش مهمی در تحقق شهر خلاق ایفا می‌کنند و (۴) سیستم حمل و نقل و شبکه‌ی ارتباطی پایدار به عنوان بخش لاینفک کالبد شهری می‌باشد.

واژگان کلیدی: شهر خلاق ایرانی - اسلامی، فضا، کالبد، تحلیل عاملی

Email: azimi@guilan.ac.ir

*نویسنده مسئول:

ارجاع به این مقاله:

عظیمی، نورالدین، رضایی آدریانی، سهیلا، احمدی، حسن. (۱۳۹۷). نقش فضا و کالبد در تحقق شهر خلاق ایرانی - اسلامی. دانش شهرسازی، ۲(۱)، ۷۰-۵۷.

doi: 10.22124/UPK.2018.9603.1050

بیان مسئله

شهر خلاق مفهومی است که چارلز لندری در اواخر دهه ۱۹۸۰ میلادی آن را مطرح کرد. از آن زمان به بعد این موضوع به الگوی جدید برنامه‌ریزی شهری مبدل شده است (فرزین پاک، ۱۳۸۹: ۱۳۶). شهر خلاق مکانی برای شکوفایی خلاقیت‌های هنری، نوآوری‌های علمی و فناوری و صدای رسای فرهنگ‌های رو به رشد است. در این شهر، هر شهروند به استفاده از ظرفیت‌های علمی، هنری و فرهنگی خود اطمینان خاطر داشته و می‌داند همواره حرکتی رو به رشد دارد (جاوید، ۱۳۹۲: ۱۰۷). در نظریه‌های نوین توسعه شهری، ایده‌های خلاقانه و عامل به وجود آورنده آن یعنی سرمایه انسانی خلاق بسیار مورد توجه است، به همین منظور نظریه‌های بسیاری در مورد مکان‌ها و شهرهایی که بتوانند خلاقیت و سرمایه انسانی خلاق را پرورش، حفظ و جذب کنند، ارائه شده است (Florida, 2005; Hall & Raumplaner, 1998; Jacobs 1969; Landry & Bianchini, 1995). مکان یا محیطی که خلاقیت در آن روی می‌دهد، بسیار اهمیت دارد و همین امر توجه نظریه‌پردازان را به بعد محیطی و مکانی خلاقیت جلب نموده است. برای سنجش میزان خلاقیت شهرها، شاخص‌های مختلفی ارائه شده است. از مهم‌ترین شاخص‌ها در این زمینه شاخص شهر خلاق فلوریدا است که اساس اقتباس سایر شاخص‌ها بوده است (فتوحی و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۱۵). فلوریدا معتقد است شهری خلاق محسوب می‌شود که بالاترین ظرفیت جذب طبقه خلاق را داشته باشد. به نظر وی شهری به این عنوان دست می‌یابد که عوامل استعداد^۱، ظرفیت تحمل‌پذیری و مدارا^۲ و فناوری^۳ را به‌طور هم‌زمان در بالاترین سطح داشته باشد (Florida, 2005: 10).

شهر خلاق ابزاری برای مبتکران شهری است، مفهوم این اصل اساسی آن است که شهرها با چالش‌های بسیار زیاد روبه‌رو هستند. با گذار از عصر صنعتی به دوران پساصنعتی، نیاز به خلاقیت در تفکر راه‌حلی برای مسائل شهری است. شهر خلاق، شهری است که از نوآوری و توانمندی‌های شهروندان در توسعه پایدار شهری استفاده می‌کند، بسیاری از مناطق و کشورها شاخص شهر خلاق فلوریدا را متناسب با شرایط اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی خود تطبیق داده‌اند. با توجه به گسترش روزافزون مفهوم شهر خلاق در جامعه دانشگاهی و مدیریت شهری ایران و انجام تحقیق‌های بسیار در این حوزه بر پایه شاخص‌های بین‌المللی، ضرورت ساخت شاخص شهر خلاق متناسب با فرهنگ و شرایط جامعه ایرانی احساس می‌شود (فتوحی و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۱۵). نقی زاده (۱۳۷۹، ۸۱) اعتقاد دارد که ملحوظ داشتن اصولی ثابت توانسته است تفاسیر تجلی کالبدی متفاوت و مناسبی بسته به محیط و زمان و فرهنگ بومی ارائه نماید. بررسی در متون اسلامی و فرهنگی ایرانیان نیز می‌تواند صفاتی را برای معماری و محیط زندگی مسلمین و بالطبع ایرانیان مطرح نماید که صفاتی بی‌زمان و مکان بوده و تنها چگونگی تجلی آن‌ها با توجه به امکانات در دسترس و شرایط محیطی و فرهنگی، متفاوت خواهد بود. نکته بارز در جملگی این ویژگی‌ها این است که اولاً همگی نشان از مشتق شدن از یک جهان‌بینی و تفکر را دارند که عمده‌تاً بر جنبه معنوی حیات انسان و البته بدون غفلت از نیازها و ضرورت‌های جنبه مادی زندگی استوار بوده است. ثانیاً علیرغم ثبات ظاهری عناوین، بسیاری از اصول در طی قرون متمادی، تجلی کالبدی کاملاً متفاوت داشته و بسته به زمان، مکان و امکانات در دسترس و همچنین تفسیری که از آن‌ها می‌شد در تغییر و تحول و تکامل بوده- اند (نقی زاده: ۱۳۷۹، ۸۰). اصول جهان‌بینی اسلامی منبع مهمی برای معماران معناگرای مسلمان برای اقتباس معانی و مفاهیم متجلی در کالبد معماری است. مفاهیمی چون توحید، وحدت در عین کثرت، تجلی پروردگار در عالم خلقت و حرکت دائم در جهان مادی نمونه‌هایی از این مواردند که در خلق معماری مؤثر هستند (بمانیان و عظیمی، ۱۳۸۹: ۴۷) بنابراین هنر و معماری ایرانی بر آن شد که با جهان‌بینی توحیدی، روحی تازه به کالبد شهر، آداب و رسوم و رفتار و اعمال ساکنان خود دهد (گودرزی و همکاران، ۱۳۹۱: ۱۰۴). در نهایت این‌گونه می‌توان استدلال نمود که سنجش اصول و

^۱Talent

^۲Tolerance

^۳Technology

چارچوب‌های پیاده‌سازی شهر خلاق با ضوابط و الگوهای دینی می‌تواند ما را در ساخت شهر خلاق ایرانی - اسلامی به نحوی که درخور شرایط زمان حال حاضر باشد، یاری نماید.

در این راستا شهر اصفهان با قدمت بالای تاریخی و فرهنگی و تأثیر تفکرات اسلامی بر ساختار کالبدی و زمینه‌های زندگی شهری، جلوه‌های بارزی از شاهکارهای معماری اسلامی را به نمایش می‌گذارد. به همین خاطر به عنوان نمونه‌ای از شهر ایرانی - اسلامی انتخاب گردید تا در زمینه ویژگی‌ها و ساختار کالبدی شهر خلاق ایرانی اسلامی مورد بررسی قرار گیرد.

مبانی نظری

در خصوص شهر خلاق و شاخص‌های خلاقیت در شهر مطالعات متعددی صورت گرفته و هر یک بسته به نوع مکان و شرایط حاکم، اقدام به تدوین معیارهای مناسب جهت سنجش میزان خلاقیت نموده‌اند. رویکرد شهر خلاق در برنامه‌ریزی شهری بر کلیه زمینه‌های شهر از جمله حوزه فرهنگ، اقتصاد، مدیریت، کالبد و ... تأثیرگذار است و در هر بخش اصول و قواعدی خاص را تعریف می‌کند. به همین خاطر شهر خلاق چشم‌اندازی متفاوت از شهرهای کنونی را ترسیم می‌کند. از طرفی این شهرها بایستی کانون جذب افراد خلاق نظیر پژوهشگران، هنرمندان، دانشمندان، مهندسان و ... باشند که از ملزومات آن وجود شرایط مناسب و جذاب در شهر می‌باشد (قربانی و همکاران، ۱۳۹۲: ۱۶). در این راستا پژوهش حاضر به بررسی و شناسایی شاخص‌ها و مؤلفه‌های تعریف شهر خلاق و بومی‌سازی آن‌ها بر اساس الگوی ایرانی اسلامی می‌پردازد؛ از جمله شاخص‌های مطرح جهانی که در آن‌ها به نقش فضا و کالبد در دستیابی به خلاقیت تأکید شده می‌توان به موارد زیر اشاره نمود:

۱- شاخص خلاقیت شارپی^۱ (SHCI)

این شاخص بر زیست‌پذیری و امکانات محیط تأکید می‌کند و معیارهای کمی و کیفی مورد نظر آن تولیدات یا محصولات خلاق، افراد شاغل در صنایع خلاق و خود اشتغال، سرمایه‌گذاری خلاق، تنوع جنسی، نژادی، فرهنگی، خرده‌فرهنگ‌های فعال و پررونق، پایداری، هزینه‌های زندگی، مصرف خلاق مبتنی بر جشنواره‌ها، نمایشگاه‌ها موزه‌ها، گالری‌ها و خلاقیت فرهنگی را در بر می‌گیرد (Hartley et al. 2012:40).

۲- شاخص خلاقیت اروپایی (یورو)

در این شاخص بحث کلیدی رقابت کشورها در توانایی جذب، نگهداری و توسعه افراد خلاق می‌باشد. از جمله موارد مطرح در این شاخص بررسی کیفیت زندگی، دمکراسی، فراغت، تفریحات، سرگرمی و فرهنگ است. کلیه این موارد در ارتباط با کالبد شهر هستند (رضاییان و همکاران، ۱۳۹۱: ۱۱۲ و ۱۱۳).

۳- شاخص خلاقیت فلوریدا

بر اساس نظر ریچارد فلوریدا طبقه خلاق به مکان‌هایی که دارای کیفیت معینی هستند، جذب می‌شوند. به عنوان مثال، مکان‌های موصوف به مکان‌های باز، متنوع و با درآمدهای بالا و خدمات فرهنگی و عمومی مطلوب که به بخش کالبدی و فیزیکی شهر مربوط می‌شوند، نمونه‌هایی از مکان‌های باکیفیت محسوب می‌شوند (موسوی، ۱۳۹۳: ۲۵).

۴- شاخص خلاقیت لندری^۲ (LCI)

لندری بر این نکته تأکید می‌کند که خلاقیت مختص یک بخش خاص نیست و باید در تمامی بخش‌ها به دنبال آن بود. از این رو او ده حوزه برای شهر خلاق تعریف می‌کند که از مسائل مورد تأکید آن مکان و مکان‌سازی و همچنین زیست‌پذیری و رفاه می‌باشد (Landry, 2011: 174) به نقل از فتوحی و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۰۸).

^۱Sharpie's Creativity Index

^۲ Landry Creativity Index

افراد خلاق در مشاغل خود به صورت برده مآبانه عمل نمی‌کنند. بلکه به دنبال تسهیلات و خدمات جذاب شهری هستند. به‌عنوان مثال اگر قصد تولید عسل باکیفیت را داشته باشیم، نباید کار را با کندوها شروع کنیم، بلکه باید در ابتدا یک مزرعه پر از گل مهیا کنیم تا زنبورها را به خود جذب کند، بنابراین طبقه خلاق نیازمند امکانات عمومی نیست. افراد خلاق به دنبال مکان معتبر و قابل اعتمادی که هنوز تمام نشده، می‌گردند. ایده‌های خلاق، اغلب نیازمند ساختمان‌های قدیمی هستند. برج‌های اداری، مراکز همایشی بزرگ و استادیوم‌های چندمنظوره، خسته‌کننده هستند. طبقه خلاق به مراکز خرید علاقه‌ای ندارند زیرا این مکان‌ها دیگر قدرت تحرک و برانگیختن خلاقیت را ندارند. پس جو ساکنین و محیط کالبدی شهر بایستی فعال و معتبر باشد (Hospers and Van Dalm, 2005: 9)، بنابراین این‌گونه می‌توان برداشت نمود که محیط و انسان در واقع در تعامل و ارتباطی دوسویه هستند همان‌گونه که انسان بر کمیت و کیفیت محیط شهری تأثیرگذار است در ارتباطی متقابل به همان میزان از آن تأثیر می‌پذیرد. با این وجود این تأثیرپذیری بایستی به نحوی باشد که به کمال و ارتقای روحی روانی انسان منجر شود به همین منظور بهره‌گیری از اصول و آموزه‌های دین اسلام که حقیقتاً برگرفته از فطرت آدمی و متناسب با شرایط روحی روانی او و برترین راه در جهت رسیدن به کمال انسانی است در ساختار شهر می‌تواند تأثیر مثبت و مؤثری داشته باشد. شهر اسلامی برگرفته از فرهنگ ذهنی و تفکر غنی اسلامی است که نمود عینی یافته، این شهر با انعطاف چشمگیر خود در حکم الگوواره‌ای است که می‌تواند در هر عصری در روح آن زمان توسعه یابد و در عناصر آن جلوه نماید. شهر اسلامی تنها اصولی نیست که فقط آن‌ها را در معماری و شهرسازی لحاظ کرد، بلکه این تفکر فراتر از آن قدم برداشته و تبدیل به ذهنیتی شده است که سازندگان و توسعه‌دهندگان شهر را بر آن داشته است تا شهری اسلامی ساخته و الزامات محیطی را بر آن منطبق سازند (اسدی محل چالی، ۱۳۹۲). برنامه‌ریزی شهری در چارچوب شهر اسلامی خود را ملزم به توزیع عادلانه منابع و فعالیت‌ها در محیط مدنی می‌داند. استقرار و مکان‌یابی مناسب هر عنصر از فضای شهری و ارتباط منطقی و مناسب آن‌ها با یکدیگر موضوعی است که ریشه در رعایت عدالت دارد. توزیع عادلانه امکانات شهری و امکان دسترسی ساکنین آن‌ها مورد مهم دیگری است که نشانه عدالت در شهر است (موسوی و همکاران، ۱۳۹۱: ۱۰).

روش پژوهش

روش‌های استفاده شده در این پژوهش مصاحبه، تحلیل اسناد و مدارک، پرسشنامه و مشاهده می‌باشد. جهت بررسی و شناسایی شاخص‌های کالبدی فضایی شهر خلاق ایرانی - اسلامی پرسشنامه محقق ساخته بر اساس مطالعات کتابخانه‌ای و تحلیل اسناد و مدارک موجود و همچنین بررسی پژوهش‌هایی که در حوزه شهر اسلامی و شهر خلاق وجود دارد، تهیه شد و در نهایت به مجموعه‌ای از شاخص‌های تعریف شده در خصوص شهر خلاق دست یافتیم. از میان این شاخص‌ها، ۱۷ متغیر که به حوزه کالبد و فضای شهر مربوط بودند را برای این پژوهش برگزیدیم. این پرسشنامه شامل پرسش‌های تشریحی و تستی می‌باشد که در بخش پرسش‌های تستی میزان مطابقت شاخص‌ها با اصول اسلامی سنجیده شد و پاسخ‌دهندگان که از میان طلاب علوم دینی حوزه علمیه اصفهان بودند و به صورت تصادفی انتخاب شدند، نظر خود را بر اساس طیف پنج گزینه‌ای لیکرت (کاملاً موافقم، موافقم، نظری ندارم، مخالفم و کاملاً مخالفم) بیان کردند. در بخش تشریحی از طریق مصاحبه عمیق شاخص‌ها و معیارهای شهر خلاق ایرانی - اسلامی از دیدگاه اساتید حوزه‌های علمیه به دست آمد. در این تحقیق به منظور شناسایی شاخص‌های کالبدی فضایی تعداد ۳۰۰ پرسشنامه در حوزه‌های علمیه توزیع گردید که از این تعداد ۲۳۰ پرسشنامه قابل اعتماد و صحیح بازگشت داده شد و مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت.

یافته‌های پژوهش

خصوصیات دموگرافی جامعه نمونه

از بین ۲۳۰ نفر پاسخ دهنده‌گان پرسشنامه در حوزه‌های علمیه اصفهان، تعداد ۱۶۰ نفر مرد و ۷۰ نفر زن بودند. میانگین سنی پاسخگویان ۲۸ سال بود، ۷۲ درصد پاسخگویان بر حسب تحصیلات شامل دارای مدرک تحصیلی دیپلم و یا کمتر و ۲۸ درصد دارای مدرک لیسانس و بالاتر بودند. از میان پاسخگویان بیشتر آن‌ها (۵۶/۵ درصد) داخل شهر اصفهان و ۴۲/۲ درصد افراد در شهرهای اطراف اصفهان سکونت داشتند.

بررسی رابطه خصوصیات دموگرافیکی پاسخگویان و عوامل کالبدی فضایی

به منظور بررسی این فرض که آیا بین خصوصیات دموگرافیکی پاسخگویان و عوامل کالبدی فضایی، ارتباطی وجود دارد یا خیر از آزمون‌های آماری استفاده گردید. این آزمون‌ها به منظور بررسی وجود رابطه معنادار احتمالی بین هر یک از متغیرهای جنسیت، میزان تحصیلات، مدت زمان تحصیل در حوزه و مکان سکونتی پاسخگویان با عوامل کالبدی فضایی انجام گرفت. نتایج آزمون‌های آماری برای هر چهار مورد فقدان رابطه معنی‌دار بین خصوصیات دموگرافیکی فوق‌الذکر و عوامل کالبدی فضایی را نشان داد. در آزمون اول برای بررسی این مسئله که دیدگاه زنان و مردان در خصوص گزاره‌های مطرح شده یکسان است یا متفاوت، از آزمون تی استفاده شد. نتیجه آزمون لون^۱ نشان می‌دهد که فرض همگونی واریانس‌ها در بین دو گروه زنان و مردان برقرار است. به این دلیل که $F=۰.۶۷۸$ در سطح خطای ۵٪ معنی‌دار نمی‌باشد. بر این اساس با پذیرش فرض همگونی واریانس‌ها مقدار t برابر $(-۱/۵۰۳)$ با درجه آزادی ۲۲۸ در سطح خطای ۵ درصد معنی‌دار نیست، پس دیدگاه زنان و مردان در مورد شاخص‌ها یکسان است.

برای بررسی رابطه بین میزان تحصیلات پاسخگویان و عوامل کالبدی فضایی از آزمون تحلیل واریانس یک‌طرفه استفاده شد. نتایج آزمون نشان داد که با توجه به مقدار سطح معنی‌داری ($Sig=۰/۹۱۹$) در درون گروه‌ها با درجه آزادی ۲۲۵، و آماره $(F=۰/۰۷۸)$ سطح تحصیلات اثر معنی‌داری بر متغیرهای کالبدی فضایی ندارد. از آزمون تحلیل واریانس یک طرفه همچنین برای بررسی رابطه بین مدت زمان تحصیل پاسخگویان در حوزه و عوامل کالبدی فضایی استفاده شد که در اینجا نیز با توجه به سطح معنی‌داری ($F=۰/۱۰۶$) و درجه آزادی ۲۲۷ و مقدار آماره $F=۲/۲۶۹$ بین سطوح مختلف تحصیلاتی و متغیر مورد نظر تفاوت معنی‌داری وجود ندارد.

از آزمون تی برای بررسی رابطه بین محل سکونت پاسخگویان و عوامل کالبدی فضایی استفاده شد. نتایج آزمون لون نشان می‌دهد که فرض همگونی واریانس‌ها در بین دو گروه افراد ساکن شهر اصفهان و خارج از آن از نظر متغیر مورد بررسی برقرار است. نتایج این آزمون نشان می‌دهد که $F=۰/۱۰۳$ در سطح خطای ۵٪ معنی‌دار نمی‌باشد. بر این اساس با پذیرش فرض همگونی واریانس‌ها مقدار t برابر $(-۰/۴۵۴)$ با درجه آزادی ۱۷۹ در سطح خطای ۵ درصد معنی‌دار نمی‌باشد.

همان‌گونه که تفسیر آزمون‌های آماری نشان می‌دهد جامعه آماری مورد بررسی که شامل افراد در حال تحصیل در حوزه علمیه می‌باشند از نظر طرز تفکر همبستگی و مشابهت بالایی با یکدیگر دارند و این می‌تواند یکی از یافته‌های مهم پژوهش باشد، که این مسئله فارغ از جنسیت، سطح تحصیلات، محل سکونت و مدت زمان تحصیل در حوزه است و می‌تواند این گونه تفسیر شود که افرادی با سطح تفکر یکسان اقدام به تحصیل در حوزه‌های علمیه می‌کنند و این طرز تفکر در مدت تحصیل ثابت مانده و چه بسا تقویت می‌شود، چرا که بین گروه‌های مختلف جامعه از نظر مدت تحصیل در حوزه، با متغیر مورد بررسی تفاوت معناداری وجود نداشت.

^۱Levenes Test

اولویت‌بندی عوامل کالبدی فضایی در تحقق شهر خلاق ایرانی - اسلامی

پس از جمع‌آوری پرسش‌نامه‌ها و محاسبه انحراف معیار، میانگین و ضریب تغییرات هر یک از گزاره‌ها در نهایت به اولویت‌بندی عوامل پرداختیم (جدول ۱). با در نظر گرفتن این اصل که هرچه ضریب تغییرات یک گزاره کوچک‌تر باشد رتبه بالاتری را می‌پذیرد، «توسعه مراکز تحقیقاتی»، «افزایش استفاده از حمل‌ونقل عمومی» و «افزایش فضاهای سبز و باز جهت تفریح و گذران اوقات فراغت» از جمله مهم‌ترین عوامل کالبدی فضایی جهت تحقق شهر خلاق ایرانی - اسلامی از دیدگاه طلاب علوم دینی تلقی شدند. در حالی که «افزایش تعداد رستوران‌ها، کافی‌شاپ‌ها، سفره‌خانه‌ها و ...» افزایش حضور زنان برای ورزش و تفریح در فضاهای شهری»، «آزاد شدن و گسترش استفاده خانم‌ها از دوچرخه» به ترتیب سه اولویت آخر را از نظر پاسخگویان به خود اختصاص داده‌اند.

جدول ۱- اولویت‌بندی عوامل تحقق شهر خلاق

اولویت	ضریب تغییرات	میانگین رتبه‌ای	انحراف معیار	فرض‌ها	ردیف
۱	۰/۱۸۱	۴/۴۸۷	۰/۸۱۳	توسعه مراکز تحقیقاتی لازم و ضروری است	۱
۲	۰/۱۹۸	۴/۳۷۴	۰/۸۶۶	استفاده از حمل‌ونقل عمومی بایستی افزایش یابد	۲
۳	۰/۲۱۰	۴/۲۹۶	۰/۹۰۱	افزایش فضاهای سبز و باز جهت تفریح و گذران اوقات فراغت لازم است	۳
۴	۰/۲۲۷	۴/۱۵۲	۰/۹۴۳	اقلیت‌های مذهبی، تفکرات و ارزش‌های فردی باید محترم شمرده شود	۴
۵	۰/۲۲۷	۴/۱۵۷	۰/۹۴۵	استفاده از فناوری‌های نوین الکترونیکی و ارتباطی در اماکن عمومی نظیر کتابخانه‌ها، رستوران‌ها، فرودگاه‌ها، سطح خیابان و .... لازم است	۵
۶	۰/۲۳۱	۴/۰۳۰	۰/۹۳۲	در فضاهای شهری اولویت دهی به عابران پیاده به جای تسلط اتومبیل ضروری است	۶
۷	۰/۲۳۶	۳/۹۷۴	۰/۹۳۹	ارتباطات و مراودات اجتماعی باید گسترش یابند	۷
۸	۰/۲۳۷	۴/۱۹۶	۰/۹۹۴	کاهش هزینه‌های سفر به سایر شهرها و کشورها ضروری است	۸
۹	۰/۲۵۳	۳/۴۲۶	۰/۸۶۷	طراحی و جانمایی کاربری‌های شهری به صورت ترکیبی از انواع مختلف کاربری‌ها در سطح محدوده (اختلاط کاربری‌ها) ضروری است	۹
۱۰	۰/۲۵۵	۴/۰۸۳	۱/۰۳۹	برنامه‌ریزی در راستای جذب توریست و توسعه گردشگری لازم است	۱۰
۱۱	۰/۲۷۶	۳/۹۱۷	۱/۰۸۱	ساخت و توسعه اماکن جدید و مهیج جهت جذب گردشگران بایستی افزایش یابد	۱۱
۱۲	۰/۳۴۲	۳/۳۸۷	۱/۱۵۷	فضاهای شهری مانند خیابان‌ها و میدان‌ها باید به محلی برای تعامل و ملاقات مردم تبدیل شوند	۱۲
۱۳	۰/۳۶۳	۳/۶۰۰	۱/۳۰۷	استفاده از نمادها، تندیس‌ها و مجسمه‌ها در سطح شهر به منظور ایجاد حس هویت لازم است	۱۳
۱۴	۰/۳۹۰	۳/۴۳۰	۱/۳۳۹	در جامعه اسلامی آزادی زنان بایستی محترم شمرده شود	۱۴
۱۵	۰/۳۹۹	۳/۱۱۷	۱/۲۴۳	افزایش تعداد رستوران‌ها، کافی‌شاپ‌ها، سفره‌خانه‌ها و .... ضروری است	۱۵
۱۶	۰/۴۶۱	۲/۹۰۴	۱/۳۳۸	افزایش حضور زنان برای ورزش و تفریح در فضاهای شهری ضروری است	۱۶
۱۷	۰/۵۹۳	۲/۱۴۴	۱/۲۷۲	آزاد شدن و گسترش استفاده خانم‌ها از دوچرخه ضروری است	۱۷

تحلیل یافته‌های پژوهش

شناسایی عامل‌های کالبدی فضایی در تحقق شهر خلاق ایرانی - اسلامی

در این قسمت از تحلیل عاملی تأییدی به منظور شناسایی ساختارهای عاملی نهفته در بین داده‌های گردآوری شده از پاسخگویان استفاده شده است. برای تحقق این هدف از روش تحلیل مؤلفه‌های اصلی^۱ استفاده شد. به منظور تعیین مناسب بودن داده‌ها برای تحلیل عاملی از ضریب KMO ^۲ و آزمون بارتلت^۳ استفاده شده است. میزان ضریب KMO همواره بین صفر و یک است. در صورتی که مقدار این ضریب کمتر از $0/5$ باشد داده‌ها برای تحلیل عاملی مناسب نخواهند بود و اگر مقدار آن بین $0/5$ تا $0/69$ باشد می‌توان با احتیاط بیشتر به تحلیل عاملی پرداخت. چنانچه مقدار ضریب مذکور بزرگ‌تر از $0/7$ باشد داده‌ها برای تحلیل عاملی مناسب خواهند بود. در این تحقیق ضریب KMO محاسبه شده در این پژوهش برابر با $0/749$ بود که برای تحلیل عاملی مناسب تشخیص داده شد.

در این تحقیق به منظور تعیین تعداد عامل‌ها از معیار مقدار پیشین استفاده شده است. دلیل این امر آن است که از این طریق دستیابی به عوامل ساده و قابل تفسیر در مقایسه با سایر روش‌های استخراج عوامل، میسر گردد. همچنین به منظور دستیابی به ماتریس عاملی ساده، معنی‌دار و قابل تفسیر از چرخش عاملی متعامد استفاده شده است. لازم به ذکر است که از میان رهیافت‌های متعدد چرخش عاملی متعامد، رهیافت واریماکس مورد استفاده قرار گرفته است.

تحلیل عاملی حاصل از عوامل تحقق شهر خلاق ایرانی - اسلامی در جدول ۲ ارائه شده است. بر اساس مندرجات این جدول، عوامل کالبدی فضایی در چهار عامل خلاصه شدند. عامل اول تحت عنوان "حقوق شهروندی زنان" با مقدار ویژه $2/51$ به تنهایی قادر به تبیین $19/30$ درصد از واریانس کل بوده است. گویه‌های "آزاد شدن و گسترش استفاده خانم‌ها از دوچرخه" با بار عاملی $0/829$ ، "احترام به آزادی زنان در جامعه اسلامی" با بار عاملی $0/599$ به ترتیب دارای بیشترین و کمترین همبستگی با عامل اول هستند. عامل دوم با نام عمومی "گردشگری و ارتباطات" دارای مقدار ویژه $1/86$ ، به تنهایی قادر به تبیین $14/34$ درصد از واریانس کل می‌باشد. به طور کلی، گویه "کاهش هزینه‌های سفر به سایر شهرها و کشورها" دارای بیشترین همبستگی با این عامل می‌باشد. عامل سوم تحت عنوان "توسعه مراکز جدید" با مقدار ویژه $1/85$ بالغ بر $14/23$ درصد از واریانس کل را تبیین کرد. به طور کلی گویه "توسعه مراکز تحقیقاتی" بیشترین همبستگی را با این عامل دارد. عامل چهارم نیز با نام "حمل و نقل و ترافیک" دارای مقدار ویژه $1/58$ بود که به تنهایی $12/20$ درصد از واریانس کل را تبیین نمود. چهار عامل مذکور در مجموع 60 درصد از واریانس کل را تبیین نمودند. عوامل زیر به دلیل پایین بودن اشتراکات از تحلیل حذف شدند:

- افزایش فضاهای سبز و باز جهت تفریح و گذران اوقات فراغت لازم است؛
- استفاده از فناوری‌های نوین الکترونیکی و ارتباطی در اماکن عمومی نظیر کتابخانه‌ها، رستوران‌ها، فرودگاه‌ها، سطح خیابان و .... لازم است؛
- فضاهای شهری مانند خیابان‌ها و میدان‌ها باید به محلی برای تعامل و ملاقات مردم تبدیل شوند.

3- Principal Component Analysis

4- Kaiser- Meyer- Olkin

5-Bartlett Test

جدول ۲- تحلیل عاملی عوامل کالبدی - فضایی

عوامل	گویه‌ها	بار عاملی	مقدار ویژه	درصد واریانس تبیین شده
حقوق شهروندی زنان	آزاد شدن و گسترش استفاده خانم‌ها از دوچرخه ضروری است	۰/۸۲۹	۲/۵۱	۱۹/۳۰
	افزایش حضور زنان برای ورزش و تفریح در فضاهای شهری ضروری است	۰/۷۸۲		
	افزایش تعداد رستوران‌ها، کافی‌شاپ‌ها، سفره‌خانه‌ها و ... ضروری است	۰/۶۲۲		
	در جامعه اسلامی آزادی زنان بایستی محترم شمرده شود	۰/۵۹۹		
گردشگری و ارتباطات	کاهش هزینه‌های سفر به سایر شهرها و کشورها ضروری است	۰/۷۸۰	۱/۸۶	۱۴/۳۴
	ارتباطات و مراودات اجتماعی باید گسترش یابند	۰/۶۳۷		
	برنامه‌ریزی در راستای جذب توریست و توسعه گردشگری لازم است	۰/۵۵۹		
	اقلیت‌های مذهبی، تفکرات و ارزش‌های فردی باید محترم شمرده شود	۰/۴۵۳		
توسعه مراکز جدید	توسعه مراکز تحقیقاتی لازم و ضروری است	۰/۸۶۸	۱/۸۵	۱۴/۲۳
	ساخت و توسعه اماکن جدید و مهیج جهت جذب گردشگران بایستی افزایش یابد	۰/۷۱۷		
حمل‌ونقل و ترافیک	در فضاهای شهری اولویت دهی به عابران پیاده به جای تسلط اتومبیل ضروری است	۰/۷۷۷	۱/۵۸	۱۲/۲۰
	طراحی و جانمایی کاربری‌های شهری به صورت ترکیبی از انواع مختلف کاربری‌ها در سطح محدوده (اختلاط کاربری‌ها) ضروری است	۰/۷۵۳		
	استفاده از حمل‌ونقل عمومی بایستی افزایش یابد	۰/۴۶۳		

KMO: ۰/۷۴۹ Bartlett: ۵۶۰/۹۹ sig: ۰/۰

در مصاحبه با طلاب و اساتید حوزه‌های علمیه، نظر آن‌ها در ارتباط با چهار مؤلفه کلیدی شناسایی شده در تحلیل عاملی و شاخص‌های کالبدی فضایی تحقق شهر خلاق ایرانی-اسلامی پرسیده شد. جمع‌بندی نظرات ارائه شده در مصاحبه با پاسخگویان در ارتباط با این چهار مؤلفه به شرح زیر می‌باشد.

عامل اول به «حقوق شهروندی زنان» اشاره دارد، بررسی جایگاه زنان در شهر ضروری است، چرا که زنان یکی از تأثیرگذارترین گروه‌ها در شهر به شمار می‌آیند. زنان علاوه بر این که نیمی از جمعیت جامعه شهری هستند، در تولید، رشد و تربیت نسل نیز نقش اساسی دارند، بنابراین، مطلوبیت مکان از دیدگاه آنان شادی را در فضای شهر انتشار می‌دهد تا جایی که برخی شادی زنان را معیار سنجش شادمانی جامعه دانسته‌اند (Kirk, 2010).

خداوند در قرآن به دفعات مکرر از زنان تجلیل کرده و نه تنها آنان را پایین و ناتوان نشمرده بلکه در موارد بسیار آن‌ها را عزیز داشته است (صارمی و مجیدی، ۱۳۹۱: ۳۳). حضرت علی (ع) زن را امانت الهی می‌داند «زنان امانت خدا بر شما هستند به ایشان زیان نرسانید و بر ایشان سخت نگیرید» (نهج البلاغه، ۸۸، ص ۳۸۲). امام علی (ع) مدارا با زنان را تحت هر شرایطی حتی در صورت بدرفتاری و اهانت لازم و ضروری دانسته و خشونت و تعرض به آنان را محکوم نموده است (صارمی و مجیدی، ۱۳۹۱: ۴۲). در اسلام به حقوق زنان توجه بسیاری شده است. قرآن کریم حکم به برابری زن و مرد می‌کند و به زنان آزادی عمل و استقلال می‌دهد. به این ترتیب زن می‌تواند همانند مرد در باره سرنوشت خویش تصمیم بگیرد. اراده و عمل او که قبل از ظهور اسلام به اراده مرد گره خورده بود، از اراده و عمل مرد جدا شده و از تحت ولایت و قیمومیت مرد در می‌آید و به مقامی می‌رسد که دنیای قبل از اسلام با همه قدمت خود و در همه ادوارش چنین

مقامی را به زن نداده بود (طباطبایی، ۱۴۱۷، ج ۲: ۲۷۸). بنابراین، شایسته است که در شهر خلاق ایرانی - اسلامی به زنان جایگاهی ویژه و در خور شأن و منزلت آنان تخصیص یابد و کالبد و فضاهای شهری مناسب حضور آنان باشد. در خصوص دوچرخه‌سواری بانوان، تأکید مصاحبه‌شوندگان بر این مسئله بود که از طریق ارتقای سطح دانش و فرهنگ مردم، پذیرش عرف‌های جدید با گذر زمان امکان‌پذیر خواهد شد. از نظر فقه اسلامی چنین بیان می‌شود که برجستگی‌های بدن زنان نبایستی مشخص شود، در صورتی‌که اگر طراحی ویژه برای دوچرخه‌های بانوان انجام شود اسلام با اصل آن مشکلی ندارد، زیرا دلیلی ندارد که زنان از لذت دوچرخه‌سواری محروم شوند. استفاده از دوچرخه اگر در چارچوب قوانین اسلام باشد، می‌تواند مفید و مؤثر باشد. هرچند که در اسلام به زن بهای زیادی داده شده است ولی امروزه در کشور ما بیشترین ستم را به آن‌ها روا می‌دارند. نظر قریب به اتفاق مصاحبه‌شوندگان بر این اساس بود که حقوق زنان بایستی رعایت شود و شرایط کالبدی فضایی شهر به نحوی باشد که زنان به راحتی و در امنیت کامل امکان حضور در جامعه و نقش‌های اجتماعی خود را به نحو احسن ایفا کنند.

به‌منظور افزایش حضور زنان در فضاهای شهری برای ورزش و تفریح، پیشنهاد طراحی و اجرای پارک‌های بانوان و فضاهای اختصاصی آنان از طرف پاسخگویان ارائه شد. به این صورت که پارک‌ها و فضاهای سبز اختصاصی جهت استفاده بانوان در سطح شهر تأسیس شود و یا در فضاهای سبز موجود با محصور نمودن بخشی از فضا امکان بهره‌وری بانوان جهت ورزش مهیا شود. همان‌طور که امروزه احداث این پارک‌ها و محوطه‌های اختصاصی در شهر اصفهان با استقبال بالایی بانوان همراه بوده و با مدیریت مناسب ارائه خدمات فرهنگی و آموزشی ویژه بانوان در این اماکن انجام می‌پذیرد.

یکی از طرفدارترین فضاهای شهری رستوران‌ها، کافی‌شاپ‌ها و سفره‌خانه‌هاست که در صورت کارکرد درست علاوه بر اینکه می‌توانند بهره‌وری اقتصادی بالایی داشته باشند و در جذب گردشگر و ارتقاء جایگاه شهر نیز مؤثر شوند. با توجه به پتانسیل‌های شهر اصفهان و بافت تاریخی منحصر به فرد آن، مصاحبه‌شوندگان اعتقاد داشتند که با احیای اماکن تاریخی، می‌توان از آن‌ها به‌عنوان مکانی برای برقراری ارتباطات چهره به چهره و تبادل فرهنگ‌ها استفاده نمود. ولی توجه به این نکته ضروری است که سبک فضاها بایستی اسلامی باشد. استفاده از عناصری نظیر آب (آبشار، حوض و...)، هوای تازه، سبزه، رنگ‌های آرامش‌بخش و کاشی‌کاری‌های قدیمی در بازتاب حس آرامش به افراد مؤثر است و باعث تقویت افکار مثبت در این اماکن می‌شود. می‌توان مکان‌هایی را تدارک دید که افراد برای درمان خود به آن‌ها مراجعه کنند و در آن‌ها انواع نوشیدنی‌ها و غذاها جهت درمان مشکل فعلی مراجعه‌کنندگان سرو شود، در این فضاها می‌توان از انواع دم‌نوش‌های گیاهی، عرقیات، و داروهای گیاهی استفاده نمود.

عامل دوم با نام عمومی "گردشگری و ارتباطات" بر افزایش تبادلات فرهنگی تأکید دارد. اگر در گذشته شهرها تلاش خود را در جذب کارگران ماهر و نیمه ماهر بکار می‌بردند، اکنون رقابت در جذب کسانی است که در زمینه فناوری و اطلاعات مهارت دارند. شهرها، امروزه و در آینده سعی می‌کنند محیطی را فراهم سازند که متخصصین راغب شوند در آن محیط زندگی کنند و در مقابل تخصص خود را بدون دغدغه در اختیار جامعه قرار دهند (سیف‌الدینی و همکاران، ۱۳۸۶: ۱۰). بایستی توجه داشت که این مزیت‌های رقابتی در هر مکان و هر شهری مستقر نمی‌شود و بایستی شرایط برای آنان فراهم شود (Musterd, 2010: 343)، اولین و ضروری‌ترین مسئله در جذب طبقه خلاق به شهر، محترم شمرده شدن اقلیت‌های مذهبی، تفکرات و ارزش‌های فردی است. خوشبختانه در شهر اصفهان سالیان متمادی افراد دارای مذاهب مختلف از جمله مسیحی، کلیمی، زرتشتی، ارامنه و ... در کنار یکدیگر همزیستی مسالمت‌آمیزی دارند و در سطح کالبد شهر همجواری مسجد با کلیسا و کنیسه را شاهد هستیم و این امر می‌تواند به عنوان یک نقطه قوت مؤثر تلقی شود، همچنین کاهش هزینه‌های سفر و جابه‌جایی داخلی و خارجی هم عامل مهمی در این ذوب فرهنگی است همان‌طور که فلوریدا یکی از شاخص‌های خلاقیت شهری را توانایی شهر در پذیرش افراد با تنوع فرهنگی بالا می‌داند.

به نظر مصاحبه شونده‌گان در راستای تقویت روابط اجتماعی و تعامل مردم، مهم‌ترین موضوع ترویج اخلاق اسلامی است. در اسلام بیان شده که صله رحم باعث افزایش طول عمر خواهد شد، بنابراین شایسته است با شناخت و از بین بردن عواملی که باعث به وجود آمدن فاصله در بین مردم شده است و انجام فرهنگ‌سازی مؤثر به تقویت این روابط در شهر خلاق ایرانی اسلامی بپردازیم. از سوی دیگر توجه به این نکته ضروری است که کالبد شهر نقش مهمی در تقویت روابط اجتماعی و تعاملاتی آن‌ها ایفا می‌کند. در سبک شهرسازی ایرانی اسلامی مسئله‌ای بایستی تعامل و رودررویی افراد در یک محل افزایش یابد. همان‌طور که در حدیثی از پیامبر بیان شده «حقوق همسایه بر شما این است که اگر از تو کمک خواست، کمک کنی و اگر قرض خواست، قرض دهی و ... و اگر مریض شد، به عیادتش روی و اگر مصیبتی دید، تسلیتت بگویی» (بحارالانوار، ج ۷۹، ص ۹۳). همچنین از حضرت علی (ع) نقل است «... وصیت می‌کنم شما را به همسایه‌هاتان، همانا این وصیت پیامبرتان است که همواره ما را نسبت به همسایه سفارش می‌کرد تا حدی که حتی گمان کردیم همسایگان را وارث نیز قرار می‌دهد» (بحارالانوار، ج ۷۴، ص ۱۵۳). در مورد احوال‌جویی از همسایگان پیامبر اکرم فرمود «کسی که سیر بخوابد و همسایه‌اش گرسنه باشد، به من ایمان نیاورده است» (اصول کافی، ج ۴، ص ۴۹۳). همچنین در مورد محدوده‌ی ارتباطات می‌فرماید هر چهل خانه از طرف روبرو و پشت سر و راست و چپ همسایه است (اصول کافی، ج ۴، ص ۴۹۳). متأسفانه در سبک شهرسازی امروزی و ترویج فرهنگ بلندمرتبه‌سازی، همسایگان هیچ‌گونه شناختی از یکدیگر نداشته و ارتباطات و مراودات در کم‌ترین حد ممکن است. در اثر این نوع برنامه‌ریزی، طراحی و انبوه‌سازی‌های کلیشه‌ای، خانواده‌ها عمدتاً بر اساس سطح درآمدی در محلات خاص خود کنار هم قرار می‌گیرند و ارتباطات اجتماعی کمتری بین آن‌ها شکل می‌گیرد. غربت و محرومیت اجتماعی از اینجا آغاز می‌گردد و در این میان کودکان بیش از همه صدمه می‌بینند (ضرغامی، ۱۳۸۹: ۱۰۴). تأثیر فضا بر آدمی غیرقابل انکار است و قرارگیری در فضاهایی که به سبک ایرانی اسلامی بنا شده‌اند، ناخودآگاه القاکننده حس آرامش به انسان هستند. با حضور در میدان امام اصفهان و یا مساجد کهن باقی مانده از دوران گذشته تسلط فضا بر روح انسان و حس آرامش به خوبی قابل درک است و این تأثیرگذاری فارغ از دین و مذهب و ملیت و نژاد است.

اصول معماری کهن اسلامی را باید دوباره پیدا کرد و با دانش و علم روز و مقتضیات زمان حال آن را هماهنگ نمود. فضاهای معماری قدیم اغلب پاسخگوی هر سلیقه‌ای است ولی آن چه امروزه در شهر اصفهان و بافت تاریخی آن شاهد هستیم عمدتاً الگوهای تقلیدی از مکاتب غربی است که در سبک ساختمان‌سازی و نماسازی ما نفوذ کرده است. شهر از نظر فضا و معماری باید پاسخگوی همه سلیقه‌ها باشد، تا تمامی شهروندان از حضور در شهر احساس خوشایندی داشته باشند. رعایت مسائل اسلامی از نظر حفظ حریم خصوصی و اشرافیت امر مسلم و روشنی است و علاوه بر این رعایت اصول پایداری اجتماعی در معماری واحدهای مسکونی الزامی می‌باشد. بر اساس مطالعه صورت گرفته تحت عنوان «اصول پایداری اجتماعی مجتمع‌های مسکونی در شهرهای ایرانی - اسلامی» عوامل دخیل در غالب چهار مورد نیازهای فیزیکی درون خانه، امنیت رشد و بازی کودکان، هویت اجتماعی و نظم اجتماعی شناخته شده‌اند که ملاحظه و اجرای آن‌ها مفید خواهد بود (ضرغامی، ۱۳۸۹: ۱۱۲).

عامل سوم بر «توسعه مراکز جدید» تأکید دارد، این مراکز در دو گروه طبقه‌بندی شده‌اند: دسته اول مراکز علمی، پژوهشی و تحقیقاتی؛ دسته دوم کانون‌های تفریحی و گردشگری جهت جذب توریست و تقویت صنعت گردشگری. وجود مراکز علمی و تحقیقاتی در شهر و فعالیت مؤثر این مراکز یکی از پیش‌شرط‌های تحقق شهر خلاق است، زیرا این مراکز در جهت ارتقای سطح علم و فناوری نقش مهمی دارند و ارتقا سطح فناوری یکی از ارکان شهر خلاق فلوریدا می‌باشد. به همین جهت توسعه شرکت‌های دانش بنیان و ارائه تسهیلات جهت ارتقا سطح کیفی و کمی آن‌ها همچنین توسعه مراکز پژوهشی نظیر مراکز پژوهشی و کانون‌های پرورش فکری و ارائه خدمات به گروه‌های سنی مختلف و تعامل و تبادل مناسب دانشگاه‌ها و مراکز علمی با صنعت و تولید از جمله اقدامات پیشنهادی توسط پرسش شونده‌گان بود.

در خصوص توسعه مراکز تفریحی و گردشگری یکی از اقدامات مهم گسترش فضاهای سبز در سطح شهر و پارک‌های همسایگی در سطح محلات است. در اسلام سفارش شده است که یکی از راه‌های کسب آرامش نگاه به آب و سبزه است (الخصال، ص ۴۴۳ و نهج البلاغه، حکمت ۴۰۰)، چون انسان سالم به صورت طبیعی میل به فضای سبز دارد، در طراحی و اجرای فضاهای سبز شهری رعایت نکات زیر از نظر پاسخگویان الزامی است:

۱- دسترسی مناسب به فضای سبز برای تمامی افراد به نحوی که در کمترین زمان ممکن به صورت پیاده قابل دسترس باشند.

۲- توجه به شرایط اقلیمی و محیطی درختکاری محوطه‌ها. به عنوان مثال، کاشت درخت کاج در اصفهان با توجه به شرایط اقلیمی آن توصیه نمی‌شود، در حالی که درخت چنار مناسب و بومی این استان است؛

۳- حفظ حالت بکر بودن طبیعت و اعمال کمترین دستکاری در حد امکان؛

۴- فراهم کردن محیطی سالم برای ورزش و تفریح برای همه اقشار جامعه و محیط شهری به گونه‌ای که زنان نیز بتوانند به راحتی از این فضاها بهره ببرند و امنیت اجتماعی فراهم شود.

۵- صرفه‌جویی در مصرف آب و آبیاری درختان و فضای سبز و استفاده از روش‌های نوین آبیاری.

بنابراین به منظور تحقق شهر خلاق ایرانی اسلامی، کالبد و فضای شهر بایستی به صورتی باشد که پاسخگوی نیاز مردم و تقویت‌کننده روابط آنان باشد. یکی از پتانسیل‌های موجود در شهر اصفهان استفاده از سایت‌های تاریخی سطح شهر است که می‌تواند به عنوان کانون جذب گردشگر و تقویت‌کننده تعاملات اجتماعی باشد. فضاهای تاریخی و اماکن گردشگری شهر بایستی توسط مدیرانی خلاق و خوش‌فکر اداره شوند و به صورتی سازمان‌دهی شوند که در راستای احیای تمدن قدیمی و میراث فرهنگی و همچنین جاذب توریست و تقویت‌کننده صنعت گردشگری باشند. در این راستا می‌توان از تجارب موفق سایر کشورها در زمینه جذب توریست استفاده کرد. در واقع این فضاها ظرفیت‌های بالفعل فرهنگ غنی ما هستند که می‌توان از آنها در جهت روحیه بخشی به شهر استفاده نمود. در راستای افزایش آگاهی عمومی مردم و ایجاد شناخت برای آنان می‌توان با اختصاص روز مخصوص به فضاهای تاریخی، با برگزاری مراسمی جهت معرفی آن به مردم اطلاعات آن‌ها را افزایش داده و همچنین فرهنگ‌سازی مؤثر جهت حفاظت و حراست از این‌گونه تاریخی صورت گیرد.

عامل آخر با نام عمومی "حمل و نقل و ترافیک"، نقش مهمی را در فرم‌دهی و ساختار شهر ایفا می‌کند، مسلماً ساختار شهر خودرو محور با شهر انسان محور بسیار متفاوت است در اولی شاهد غلبه خیابان، بزرگراه و در کل اتومبیل بر ساختار شهر و در پی آن مشکلاتی نظیر آلودگی هوا و اتلاف وقت و هزینه در جابه‌جایی‌ها هستیم، ولی در شهر انسان محور اولویت اول به انسان و نیازهای وی تعلق می‌گیرد.

در ساختار شهری راه‌ها به طور معمول ۲۵٪ از سهم کاربری‌های شهری را به خود اختصاص می‌دهند، از آنجا که در شهر خلاق با فضاهای امیدبخش و توانمند ساز سروکار داریم، اصلاح ساختار خیابان‌ها در راستای تحقق این امر لازم است. برای این مسئله راه‌کارهای مختلفی وجود دارد از جمله:

- دسترسی مناسب به راه‌ها؛

- به‌کارگیری هنر در فضاهای عمومی؛

- خلق مکان‌هایی در راستای تسلط حداکثری عابران پیاده؛

- باز تعریف خیابان به عنوان فضایی برای تردد انسان و وسیله نقلیه نه صرف عبور خودرو؛

- استفاده‌ی مناسب از پوشش گیاهی در سطح خیابان‌ها، درختکاری و گلکاری معابر، پیاده‌روها و میدان‌ها؛

- نورپردازی مناسب و زیبایی خیابان‌های شهری؛

- رنگ‌آمیزی شاد و جذاب المان‌های شهری؛

— استفاده از نمادها، مجسمه‌ها و مبلمان شهری جذاب و جدید که برانگیزاننده احساس آدمی باشند. به عقیده پرسش شوندگان، مسئله اصلی سرمایه‌گذاری روی وسایل نقلیه‌ای است که کمترین آسیب را به محیط‌زیست می‌رسانند. زمانی می‌توانیم شاهد تحقق شهر خلاق باشیم که جامعه‌ای سالم داشته باشیم و جامعه سالم نیاز به هوای سالم و بیشترین میزان اکسیژن و کمترین میزان آلودگی هوا دارد، زیرا بدون شک اکسیژن از مهم‌ترین سرمایه‌های یک شهر سالم است تا سلامت افراد آن به مخاطره نیفتد و بتوانند برای جامعه خود مفید باشند. وسایل نقلیه عمومی و خصوصی در شهر خلاق بایستی به نحوی باشند که با کمترین آلودگی و مصرف اکسیژن و در کمترین زمان، پاسخگوی نیازهای حمل‌ونقلی باشند و به تدریج خودروهای با مصرف سوخت‌های فسیلی با خودروهای برقی یا خورشیدی جای‌گزین شوند.

تشویق شهروندان به دوچرخه سواری، سبب مصرف کم سوخت فسیلی، سالم بودن هوا و کمک به سلامتی ساکنین شهر می‌شود. در شهری که در آن اصول حمل‌ونقل پاک برقرار نباشد، آلودگی هوا از حد مجاز تجاوز می‌کند و آسیب لطمه به شهروندان می‌شود، امری که امروزه در خیلی از شهرهای بزرگ شاهد آن هستیم.

اولین گام در ترویج دوچرخه‌سواری اصلاح زیرساخت‌هاست، در شرایط فعلی بین کسانی که از دوچرخه برای رسیدن به مقصد استفاده می‌کند و افرادی که از خودروی شخصی استفاده می‌کند عدالت برقرار نیست. چون کسانی که از خودروی شخصی استفاده می‌کنند سبب آلودگی محیط‌زیست می‌شوند و هزینه‌ای بابت این آسیب رساندن نمی‌پردازند. در حالی که افراد دوچرخه‌سوار هیچ‌گونه آلودگی محیطی ایجاد نمی‌کنند و در مقابل در معرض مصرف هوای آلوده قرار می‌گیرند. برای حل این مشکل می‌توان با بالا بردن هزینه استفاده از اتومبیل شخصی، تمایل به استفاده از خودروی شخصی را کم کرد و درآمد حاصله را صرف زیرساخت‌ها نمود. با انجام این کار چون مردم به دنبال راهی هستند که از نظر اقتصادی به صرفه باشد به سمت دوچرخه‌سواری خواهند رفت. شهروندان زمانی که با هوای پاک مواجه شوند اولویت را به دوچرخه‌سواری خواهند داد تا استفاده از خودروی شخصی و پرداخت عوارض.

مسئله دیگر که در شهر خلاق ایرانی اسلامی بایستی مورد توجه قرار گیرد این است که ادارات و مراکز دولتی به صورت مجموعه‌های اداری با پراکندگی و توزیع مناسب در سطح شهر مکان‌یابی شوند تا مسیرهای کاری مردم کوتاه شود و به راحتی بتوانند نیازهای خود را مرتفع سازند. در درجه اول تمرکز اصلی بایستی بر حذف حمل‌ونقل‌های اضافه باشد، در آن صورت حمل‌ونقل‌هایی که باقی می‌مانند مدیریتش آسان تر خواهد شد.

تعریض خیابان‌های شهری برخلاف تصور عموم به کاهش حجم و شدت ترافیک نمی‌انجامد. مطالعه نیومن و کن ورسی (Ken Worthy and Newman, 1989) روی شهرهای مختلف دنیا نشان می‌دهد که هرچه میزان زیرساخت‌های جاده‌ای و مقدار فضای تخصیص یافته به حمل‌ونقل درون‌شهری بیشتر باشد به همان اندازه میزان استفاده از اتومبیل، مصرف بنزین و آلودگی بیشتر خواهد شد. نکته دیگر استفاده از سیستم‌های حمل‌ونقلی پیشرفته و به‌روز نظیر سیستم حمل‌ونقل هوشمند (ITS)، سیستم‌های حمل‌ونقل کابلی (آهور و همکاران، ۱۳۹۳) قطار برقی تراموا، سیستم BRT، سیستم حمل‌ونقل اتوبوس‌های برقی (Trolleybus)، سیستم مونوریل، سیستم تاکسی‌های هوشمند بدون راننده (Personal Rapid Transit) و انواع مختلف سیستم‌های حمل‌ونقل ریلی و ... می‌باشد.

نتیجه‌گیری

شهر خلاق از جمله مباحث جدید در زمینه برنامه‌ریزی و مدیریت شهری است که در آن شهر محل شکل‌گیری خلاقیت، نوآوری دانایی و ابتکار است، در این رویکرد، با تأکید بر طبقه خلاق، شهر تبدیل به مکانی جذاب برای مطالعه، کار، پژوهش، ایده‌پروری و تفریح خواهد شد و با بهبود و ارتقای سطح کیفی فضاهای مختلف شهر، جذب طبقه خلاق بیشتر خواهد شد. به همین خاطر در این پژوهش در پی یافتن خصوصیات کالبدی فضایی شهر خلاق ایرانی - اسلامی بودیم و تلاش اصلی محققان بر ایجاد یک تصور ذهنی از چنین شهری بود. پس از جمع‌آوری شاخص‌های مطرح شده در سایر

منابع و تفکیک آن‌ها به حوزه‌های مختلف، داده‌ها و اطلاعات لازم در ارتباط با محیط کالبدی از طریق تکمیل پرسشنامه و مصاحبه عمیق با اساتید و طلاب حوزه‌های علمیه گردآوری شد. سپس از تکنیک تحلیل عاملی تأییدی به عنوان ابزاری در راستای طبقه‌بندی شاخص‌های تعریف شده استفاده نمودیم و در نهایت شاخص‌های مورد بحث در چهار دسته: حقوق شهروندی زنان، گردشگری و ارتباطات، توسعه مراکز جدید، حمل‌ونقل و ترافیک مورد بررسی و دسته‌بندی قرار گرفت. نقطه قوت این مطالعه در نتایجی است که از مصاحبه‌های عمیق با پرسش‌شوندگان حاصل شد و به نکاتی بسیار مهم و مؤثر اشاره شد که در صورت پیاده‌سازی این موارد در شهر دستیابی به شهر ایرانی - اسلامی میسر خواهد شد. این نکات شامل موارد زیر می‌باشد:

در شهرسازی امروز کشور ما نسبت به حقوق شهروندی زنان توجه کمتری شده و اغلب محیط و کالبدی شهری مرد محور طراحی و ساخته شده‌اند. به منظور بهبود این شرایط پیشنهاداتی مطرح گردید از جمله این که کالبد شهر بایستی برای حضور و فعالیت این گروه آماده‌سازی شود به نحوی که امکان حضور بدون دغدغه زنان در جامعه فراهم باشد. اقداماتی نظیر فراهم‌سازی سیستم‌های مناسب جهت حمل‌ونقل و جابه‌جایی به نحوی که در شأن بانوان باشد و یا تخصیص فضاهای سبز اختصاصی برای آنان مواردی هستند که مورد بررسی قرار گرفت.

توسعه و تقویت مراکز تفریحی، گردشگری و توریستی مورد تأکید قرار گرفت، به این صورت که این نقاط در سطح شهر با پراکندگی و وسعت مناسب در سطح محلات در خدمت شهروندان و در سطح ناحیه و منطقه در جهت تقویت صنعت گردشگری قرار گیرند. بهره‌گیری از پتانسیل فضاهای تاریخی موجود اقدامی نتیجه‌بخش خواهد بود. استقرار مراکز تحقیق و توسعه مناسب و پیشرفته در سطح شهر و در صورت نیاز اقدام به احداث این مراکز، منجر به ارتقای سطح تکنولوژی و فناوری شهر می‌گردد. به منظور تقویت روابط و توسعه گردشگری در شهر به پذیرش تفاوت‌های فرهنگی، مذهبی، قومی و نژادی و همچنین کاهش هزینه‌های جابه‌جایی داخلی و خارجی اشاره شد و مسئله اساسی در این بخش ساخت کالبدی برای شهر است که فراهم‌کننده و تسهیل‌گر ارتباطات مردم و شهروندان باشد. این مسئله در خردترین سطح یعنی ساخت واحدهای مسکونی تا کلان‌ترین بخش یعنی فضاهای عمومی و تفریحی بایستی لحاظ گردد. در نهایت در عامل آخر بر ارتباطات و ترافیک و ارائه راهکارهایی در جهت بهبود اوضاع آشفته شهرهای پر ازدحام امروزی پرداختیم و بهره‌گیری از اصول اقتصاد سبز، سیستم‌های پیشرفته حمل‌ونقل و مجموعه‌سازی ادارات را به عنوان راهکاری در جهت کاهش ترافیک مطرح نمودیم.

منابع

- ۱- اسدی محل چالی، مسعود، ۱۳۹۲، **شناخت‌شناسی معماری و شهرسازی اسلامی در کنشی دوسویه با روح عصر ما**، مجموعه مقالات منتخب دومین همایش ملی معماری و شهرسازی اسلامی، ۶-۷ آذر، ۱۶۶۳-۱۶۷۶، تبریز، دانشگاه هنر اسلامی تبریز.
- ۲- ابن بابویه، محمد بن علی، ۱۳۸۲، **الخصال**، ترجمه یعقوب جعفری، انتشارات نسیم کوثر، قم.
- ۳- امام علی (ع)، ۱۳۸۸، **نهج البلاغه**، چاپ پنجم، ترجمه محمد دشتی، تهران، انتشارات پیام عدالت.
- ۴- آهور، ایران و موسوی، سارا و موسوی، سپیده، ۱۳۹۳، بررسی نقش حمل‌ونقل کابلی به عنوان وسیله حمل‌ونقل عمومی شهری در کاهش ترافیک شهرهای بزرگ، آمایش محیط، سال ۷، شماره ۲۶، صص: ۱۵۰-۱۲۱.
- ۵- بمانیان، محمدرضا و عظیمی، سیده فاطمه، ۱۳۸۹، انعکاس معانی منبعث از جهان‌بینی اسلامی در طراحی معماری، فصلنامه مطالعات شهر ایرانی اسلامی، شماره ۲.
- ۶- جاوید، محمدهادی و حسین‌پور، سیدعلی و اکبری مطلق، مصطفی، ۱۳۹۲، **شهر خلاق، برنامه‌ریزی راهبردی**، جلد ۱، انتشارات طحان.
- ۷- رضاییان قراگوزلو، علی و قادری، اسماعیل و میر عباسی، رمضان، ۱۳۹۱، **برنامه‌ریزی شهر خلاق**، تهران، انتشارات آذرخش

- ۸- سیفال‌الدینی، فرانک، میره، محمد و پورشیحانی، زهرا، ۱۳۸۶، جغرافیا، شهر و برنامه‌ریزی شهری در بستر جهانی شدن، نشریه مسکن و انقلاب، شماره ۱۱۰، صص: ۶۲-۷۵.
- ۹- شبر، عبدالله، ۱۴۲۸، **طب الأئمة عليهم السلام**، الارشاد، بیروت، لبنان.
- ۱۰- صارمی گروی، سکینه و مجیدی، حسن، ۱۳۹۱، جایگاه و حقوق زن در نهج‌البلاغه، فصلنامه علمی پژوهشی زن و فرهنگ، سال ۴، شماره ۱۳.
- ۱۱- ضرغامی، اسماعیل، ۱۳۸۹، اصول پایداری اجتماعی مجتمع‌های مسکونی در شهرهای ایرانی - اسلامی، فصلنامه مطالعات شهر ایرانی اسلامی، شماره دوم.
- ۱۲- طباطبایی، محمدحسین، ۱۴۱۷، **المیزان فی تفسیر القرآن**، چاپ اول، منشورات موسسه علمی، بیروت.
- ۱۳- فتوحی مهربانی، باقر و کلانتری، محسن و رجایی، سید عباس، ۱۳۹۵، شهر خلاق و شاخص‌های شهر خلاق ایرانی، فصلنامه علمی- پژوهشی و بین‌المللی انجمن جغرافیای ایران، دوره جدید، سال ۱۴، شماره ۵۱.
- ۱۴- فرزین پاک، شهرزاد، ۱۳۸۹، شهر خلاق، مجله شهرداری‌ها، شماره ۱۰۰.
- ۱۵- قربانی، رسول و حسین‌آبادی، سعید و طورانی، علی، ۱۳۹۲، شهرهای خلاق، رویکردی فرهنگی در توسعه شهری، مطالعات جغرافیایی مناطق خشک، سال ۳، شماره ۱۱، صص ۱-۱۸.
- ۱۶- کلینی، محمد بن یعقوب، ۱۳۶۹، **اصول کافی**، بنیاد محقق طباطبایی، قم.
- ۱۷- گودرزی سروش، محمدمهدی و امین‌زاده، بهناز و نقی‌زاده، محمد، ۱۳۹۱، تجلی اندیشه اسلامی در شهر با حضور مدرسه در محله، فصلنامه مطالعات شهر ایرانی اسلامی، شماره ۷.
- ۱۸- مجلسی، محمدباقر، ۱۳۶۱، **بحارالانوار**، نشر بیروت دارالاحیاء التراث العربی، قم.
- ۱۹- موسوی، میرسعید و رضی‌منش سرخاب، بابک، ۱۳۹۱، **بازشناسی مفهوم شهر و شهرنشینی از منابع و تعالیم دینی**. مجموعه مقالات همایش ملی معماری و شهرسازی ایرانی - اسلامی. همایش ملی معماری و شهرسازی ایرانی - اسلامی.
- ۲۰- ۱۹-۲۰ بهمن، ۸۷-۷۵، مشهد، موسسه آموزش عالی خاوران.
- ۲۰- موسوی، میر نجف، ۱۳۹۳، رتبه‌بندی محلات شهر سردشت از نظر حرکت به سوی خلاقیت با تأکید بر تحقق شهر خلاق با استفاده از تاپسیس و ANP، جغرافیا و آمایش شهری - منطقه‌ای، شماره ۱۰.
- ۲۱- نقی‌زاده، محمد، ۱۳۷۹، رابطه هویت «سنت معماری ایران» با «مدرنیسم» و «نوگرایی»، فصلنامه هنرهای زیبا، شماره ۷.

- 22- Florida, Richard, 2005: **Cities and the Creative Class**, Routledge (New York, London).
- 23- Hall, Peter Geoffrey and StadtplanerRaumplaner. 1998. **Cities in Civilization**. Pantheon Books New York.
- 24- Hartley, John, Jason Potts and Trent MacDonald. (2012), "The CCI Creative City Index 2012." *Cultural Science Journal* 5(1):138.
- 25- Hospers, Gert – Jan & Dalm, Roy van (2005). "How to create a creative city? The viewpoints of Richard Florida and Jane Jacobs". *Foresight*. Vol. 7 Iss: 4 .p10.
- 26- Jacobs. Jane. 1969. "**The Economy of Cities**" *The New York Times*, 2003.
- 27- Kirk, Donald, 2010, Women friendly Seoul project, available at www.Biztechreport.com.
- 28- Landry, Charles. (2011), "The Creativity City Index" *City, Culture and Society* 2(3):173-176.
- 29- Landry, Charles and Franco Bianchini. (1995), **the Creative City**. Demos.
- 30- Musterd, Sako & Gritsai, Olga. (2012). the creative knowledge city in Europe: Structural conditions and urban policy strategies for competitive cities, *European Urban and Regional Studies*, vol. 20, 3: pp. 343-359. , First Published April 5, 2012.
- 31- Newman, Peter & R. Kenworthy & Jeffrey T. 1989, **Cities and Automobile Dependence**, Publisher: Gower Publishing Company (January 1990).